

is megírta, hogy tudja ezt nemcsak a régi irodalomból, hanem „az apai hajlékból, kisgyerekségétől fogva“. Gyermetegül merész volt Ballagi Mór, holott nem is romlott középosztálybeli volt, hanem nagyon alacsony származású zsidó. Gyermetegül merész volt Czuczor Gergely, holott ő sem romlott középosztálybeli, hanem becsületes jobbágy családból származott. Gyermetegül merész volt a XVI-ik században született Szenci Molnár Albert, holott — mint neve is mutatja — ő sem a romlott középosztálynak, hanem derék magyar kézműves apának fia. Gyermetegül merész volt Nyírkállai Tamás, Mátyás király cancellarius is — igaz, nem jut eszembe hamarjában, milyen foglalkozású volt az apja, pedig ez a mai irodalmi értékelés szerint igen fontos.

Summa summarum:

1. Az *ükapa, ükatya* nyelvújításkori összetétel, a r c h a i z á l á s r a n e m v a l ó.

2. Nyelvújításkori összetételen ál-Halotti-Beszéd-ies rag (ike-atyái-münk): Zerkon-féle habarék nyelv.

(Nem egy folytatása következik.)

Mészöly Gedeon.

Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának, élete.

(Folytatás.)

(27) Mikoron mindezek és ezékhöz hasonlók mielkédtetnének ez szent szűzben az isteni irgalmasság miá,⁹³ látá az ag ellenség, pokolbeli ördög, ez szent szűznek ő jó mielködetit, és megirillé, és az ő szokott álnokságival az szent szűznek ellene hadat indéchta.

Mert mikoron Béla királ és ő fia, István királ, és cseh királ sok háborúságoknak utánna Erdélnék határiban, holott vala az tatároknak nagy háborgatása,⁹⁴ mégbékéltenek volna, és békeségnek jegyére és barátságának jegyére⁹⁵ cseh királ megajándo-

⁹³ *Miá, miá-n, miá-tt* > *miatt* nemcsak okhatározó névutó volt, hanem eszközhathározó névutó is. Itt is az.

⁹⁴ A tatárok háborgatták Erdélyt, nem a tatárokat más.

⁹⁵ A *jegy* a *jel* hangváltozata (vö. 12. jegyz.). *Barátságának jegyére* = barátságának jeléül. Bárczi Szófejtő Szótárában helytelen az az állítás, hogy a *jegy* és *jel* között „ez az összefüggés igazolásra szorulna“. Hiszen mind a kettőnek azonos a régi nyelvben a jelentése; arra pedig, hogy ugor korbéli szöbelsei és szövégi *l*-ből a magyar nyelvtörténeti korszak kezdetére már *gy* lett — sok példa van. Legközönségesebb a *volni* ige tőváltozatai: *vol-t, val-a, de vogy-muk, vogy-unk*.

kozá Béla királt, miképpen szokás tenni jó barátoknak: Béla királ kedég királné asszonval öszve vevék az cseh királt, és az Dunának szigetin elhozák mind az szigetig,⁹⁶ hol ez megmondott Bódogasszonnak klastroma vagyon rakatván, mely klastromban akarák szent Margit asszont meglátni, miképpen ő közelöket.⁹⁷

Mikoron az cseh királ látta volna Szent Margit asszont, legottan az cseh királ megfogattaték Szent Margit asszonnak (28) szépségében, mert vala igen szép szűz — testtel, jólléhet condrás, hitván öltözettel —; de szébb⁹⁸ vala hittel és ájtatossággal. Annéra ragadtaték el ez cseh királ Szent Margit asszonnak szépségében, hogy őmagát és országát és mindén ő tēhetségét országával öszve Béla királnak akarattya és szerzése⁹⁹ alá hagyá, csak hogy Szent Margit asszont őneki feleségöl aggya.

Ez időben Szent Margit asszon vala tizennyolc esztendős.

Mikoron Béla királ mondanája az cseh királnak, hogy ez lēhetetlen volna, hogy ő Szent Margit asszont őneki feleségöl adnája, mert gyermekségétől fogva szent szerzetben Ūristennek szenteltetött, és ímmár prédikátor szerzetnek professiót tött (beeskött) — monda az cseh királ:

— Ennekelötte es, mely feleségem volt, az prédikátor szerzetbeli szóror (apáca) volt: ennekokáért én ezzel semmit nem gondolok.

Demaga Szent Margit asszonnak attya, Béla királ, gondolván az békességnek javát (jóságát) és háborúsá(29)goknak veszedelmének lēechnyitését¹⁰⁰ — jelēsöl kedég az tatárok ellen való segédiségért, mely tatároknak újonnan való megtérése¹⁰¹ az időben igen félelmes vala — és az sok ígretökkel meggyözetvén, monda Béla királ az cseh királnak:

— Ha az én lējányom, Margit, engedend az házasságra — és pápának áldomása megnnyervén — megtészöm, ammit kersz.

⁹⁶ A Volf-kiadásban hibásan *zygetyk* van *zygetyg* helyett. Ilyen kiadási hiba *vala*; a 26. codexlap *vala* szava h.

⁹⁷ A *rokon* eredetileg *-n* locativusi helyhatározóragos adverbium (határozószó) volt s jelölhetett időt is. Így beszéltek a XV. században: 'rokon vagyon a falu' = közel van a falu; 'rokon vagyon az arat' = közel van az aratás ideje. Tehát nemcsak a *közel* volt adverbium, hanem eredetileg a *rokon* is, és mind a kettő ugyanazt jelentette. De mind a két adverbiumot névszóul is alkalmazta régi nyelvünk: 'valakinek a közele', 'valakinek a rokona', mind a kettő azt jelentette, hogy 'verwandt', 'der Verwandte'. Jelentésmegoszlással a 'nahe' jelentést csak a *közel* tartotta meg máig, a 'verwandt' jelentést csak a *rokon*. A legenda *közel* szavának jelentése e helyen: 'die Verwandte'.

⁹⁸ Szép + *-b* > *szébb* > *szébb*.

⁹⁹ Rendelkezése.

¹⁰⁰ *Echnyit* > *enyhit*. A háborúság lēechnyitése a háború lecsendesítése, elnyomása.

¹⁰¹ A *még*- igekötő a *mégé* ~ *mögé* (= hátra, vissza) jelentésű adverbiumból lett. *Mégtér* = visszatér.

Ez időben Szent Margit asszon még még nem vélomozta-
tott vala szent véloommal, (azaz még nem vala feketije).¹⁰²

Tehát Béla királ az ő szűz lějányához mēne, Szent Margit
asszonhoz, királné asszonnak jelēnvoltára (avagy előtte). Jól-
léhet, hogy királné asszon kevéssé enged vala ez mēnyekköz-
szērzésre,¹⁰³ kezdē dícsírni Béla királ az mēnyekközōnek haszná-
latosságát és kezdē mondani¹⁰⁴ (jelēnteni) pápának engēdelmēt,
hogy Szent Margit asszon akarattyát adnája az házasságra.

De ez szentségēs szűz, Szent Margit asszon, az mēnyei je-
gyēsnek szerelméért az földi jegyēst ímmár másodszer útálá
mēg.¹⁰⁵

(30) Mert előszer mikoron Szent Margit asszon alég volna
hét avagy nyolc esztendős, némónémó lengyel hercegnek akar-
ják vala adnia házasságra Szent Margit asszonnak akarattya
nekől. De az Ūr Isten ez szent szűzet megoltalmazá, kinek ő
irgalmasságát ez szent szűz kéri vala, hogy őtet megoltalmaz-
nája, könyérēgvén nagy kēnhullatással. És sēmmiképpen ezt
nem tēheték, mert az ő gyermekségének első ideőtől fogva mēn-
dēnkoron választott vala: tisztaságnak mēgmaradásának jószá-
gával mēgválasztás nekől¹⁰⁶ az Ūr Istennek szolgálni.

Mikoron Béla királ Szent Margit asszont ez mēnyekközōért
igēn gyakorta látogatnája vala, és sok beszédōket tōtt volna
azért, hogy az ő szűz lějányát ez házasságra hozhatnája, Szent
Margit asszon nagy tisztességgel és állhatatossággal, miképpen
szüleinek,¹⁰⁷ demaga ez dolgot megútálván, ezēnképpen felele:

— Mit fārasztjátok magatokat ez (31) gyűlōségēs dolognak
miatta ezennē időtől fogva? Állhatatossággal akarom, hogy
mēgtuggjátok, hogy az én pōfessiōmat (az én fogadásomat, hi-
tēmet), mēlyet én tōttem, és az én szūzeségēmnek tisztaságát,
mēlyet én az én uram Jēzus Krisztusnak mēg kised koromba,
miképpen timagatok¹⁰⁸ jól tuggjátok, szūvemből, lēlkēmből Ūr
Istennēk mēgszentēltem, és az én szērzetēmnek tisztaságát, nem-
csak ez vilāgnak dicsōségéért, de mēg eznek fēlētte sēm éle-
tēmért, sem halálomért avagy csak ēgy kevéssben sem szegnēm
mēg (avagy mēg nem szeplōsēchtenēm).

¹⁰² Fekete fōkötōje.

¹⁰³ *Mēny* finnugor eredetű szavunk, eredeti jelentése nem éppen
'Schwiegertochter', hanem általában 'fiatal nő'. Ebből lett a *mēnyekēszik* >
mēnyekēzik ige, mint a *nō*-ből a *nōszik*. A *mēnyekēzik* igeneve a *mēnyegzō* >
mēnyegzō. A *mēny*, *vō*, *ipa*, *napa*, a jelentésváltozásra ügyelve, nem nyelvī
bizonyíték arra, hogy a finn-ugor korszak ismerte az azon szavak ma jelölte
családi viszonyt.

¹⁰⁴ A Volf-kiadásban hiba a *mandani*.

¹⁰⁵ Régen nem volt e szónak az a durva hangulata, mint ma. Itt annyit
jelent, mint 'visszautasít'. A nép némely vidéken ma is kínál még étellel
igy: „Ne útálja!”

¹⁰⁶ Válogatás nélkül, habozás nélkül.

¹⁰⁷ Amint szülei iránt illik.

¹⁰⁸ Volf-kiadásban *tymogatok* hiba *tymogatok* helyett.

Tahát Béla királ akarván megtudnia az ő leljányának állhatatosságát, monda:

— Némde, szerető leljányom, te szüleid vagyonk-é? És az isteni parancsolatból tartozol, hogy engedelmes légy minekünk?

Monda Szent Margit asszon:

— Én tégedet, királt, atyámat és én uramat, és tégedet, királné asszont, anyámat (32) és én asszonyomat, azokba (azaz oly dolgokban),¹⁰⁹ mëllyek Isten szerént és Istennel vadnak, azokba észmérlek: azokba kedég, kik Istennek ellene vadnak, sém tégedet, királ, atyámnak¹¹⁰ nem mondlak, sém tégedet, királné asszon, anyámnak nem mondlak. Mert még vagyon írván: Ki el nem hagyángya énérittem attyát, annyát, nem méltó énréám (nem léhet én tanéchtványom).

Látván Béla királ ő leljányának állhatatosságát, elméne őtöle.

Egy időben, mikoron cseh királ köldött¹¹¹ volna nagy tisztés követöket magyéri királhoz, Béla királhoz, hogy őneki adnája az ő leljányát, Szent Margit asszont házásúl, és hogy ő és megbékélnék vele, tahát királné asszon hívatá hozzá azidőbeli provinciálist, fráter Márcélost, és monda neki:

— Menny el, én jó atyám, az én leljányomhoz, Margithoz, mert ime királ el akarja őtet adnia házasságra: tuggyad még őneki akarattyát.

Tahát az provinciális királné asszon(33)nak parancsolattya szerént jüve Szent Margit asszonhoz és hívatá hozzá Szent Margit asszont, és megmondá az ő annyának izenetit neki az priorissának, Olimpiádisnak, és Szent Margit asszonnak égy öcse előtt; és jól megtudakozék az ő akarattyáról.

Tahát bódogságos szűz Szent Margit asszon általjában meglefelele és monda az provinciálisnak:

— Tuggyad azt, atyám, bizonnal, hogy inkább szenvedem, hogy engemet megátkozzanak, hogyném én ezben engednék az én szüleimnek, és sémminémő okért nem tészék az én prófessiómnak ellene.

Egy időben észmég úgymond vala ez szent szűz az szóroroknak, jelésöl Olimpiádisnak, mondván:

— Annéra bántatnak¹¹² engemet az én szüleim ez házassággal, hogy elmetöm¹¹³ enmagammak az én orromat ajakammal észve.

¹⁰⁹ Baros kiadásában hibásan: „azokban az oly dolgokban...”

¹¹⁰ Barosnál hibásan: „sem tégedet király-atyámnak nem mondlak”.

¹¹¹ Küldött.

¹¹² Barosnál hibásan: bántatnak.

¹¹³ A *metsz*, *játszik*, *tetszik* (eminet) eredetibb, -sz képzőtlen töve *met-*, *ját-*, *tet-*. Ilyen töböl való a *metél*, a nyelvjárási szöllő-*metet* (szöllő-metszés), a *játék*, a *tetö* (quod eminet), A *metszém*, *metszöttem* eredetileg

Az ő anyjának még úgymond vala, királné asszonnak, ez szent szűz:

— Azt akarom, hogy minekelőttö¹¹⁴ engemet adnátok (34) házasságra, hogy annakelöttö¹¹⁴ az én testemet elmetélyéték foltonként, hogyném mint én az én hitemet megszegném, melyet én fogadtam Krisztusnak; és annakelőtte inkább szenvedék mindén átkot, hogyném az én fogadásomat megszegném.

Mikoron mind ezénképpen bántatnék ez szent szűz sok időktől fogva — mert mint az légenda veti,¹¹⁵ kirél bizonságot tészén Olimpiádis, Szent Margit asszonnak dajkája és mestére, hogy minekutánna ez szent szűzet hozák ide Bódog Asszonnak klastromába ez szigetben, azután két esztendővel akará az ő atya ez szent szűzet adnia az cseh királnak, és ez időtől fogva mindaddég, míg ez szent szűz lön tizennyolc esztendős, mindénkoron bántaték az ő attyátúl ez mégmondott házasságért — de [ez] szent szűz mindénkoron ellene álla és megútálá.

Kinekokaért hívatá hozzá azidőbeli provinciálist, fráter Marcéllust. (35) Akará és kéré Szent Margit asszon, hogy az szent véloommal megvélomozdatnék (megfeketéztetnék) ez ilyen hétságos¹¹⁶ és ártó okoknak eltávoztatásáért.

Azért elhívatattanak¹¹⁷ az tisztelendő atyák és nagyságos urak: észtergami érsek és váci pispék, nitrai pispék Szent Margit asszonnak feketezésére. Ez szent szűzet, Szent Margit asszont, három szórorokkal, ő atyafiaival, öccsével nagy tisztességgel és nagy innepléssel befeketézék, beszentélék nagy sok szerzetősseknek és egyházi személyeknek jelen voltára pinkést harmad napján Szent Örzsébét asszonnak oltára előtt.

Ezénképpen eloszla pokolbeli ördögnek hada és mindén álnokságnak szorgalmatossága,¹¹⁸ kiket szerzett vala érdég ez szent tiszta szűznek ellene, úgihogy továbbá nem lön bántalma Szent Margit asszonnak ez ilyenféle dolgokrúl.

(Folyt. köv.)

metēm ~ *metöm*, *metētem* ~ *metöttem* ~ *metüttem* volt. A *met-* töből való a *mess*, mint a szintén *-t* végű *fut*, *lát*, *vet* töből a *fuss*, *láss*, *mess*.

¹¹⁴ Vannak ma is olyan dunántúli nyelvjárások, melyekben *előtte*, *ütötte* stb. helyett azt mondják, hogy: *előttö*, *ütöttö*. Az eredetibb *előttē*, *ütöttē* alakban az illabialis *ē*-ből (az előző labialis *ö* hatására lett szintén *ö*. Ez az úgynevezett labialis illeszkedés. A XV. századi Husszita Bibliában *vüttö* és *fűgö* is van *vitte* és *füge* helyett.

¹¹⁵ A Baros-kiadás a *veti*-t erre magyarázza, hogy: „véli“. Nagy tévedés! A legenda nem csak úgy véli, amit elbeszél, hanem mint bizonyosat mondja — kiröl „bizonyágot tészén Olimpiádis...!“ A *vet* eredeti jelentése nem 'jacio' volt, hanem 'pono', 'expono'. „Az legenda *veti*“ — azt jelenti, hogy: 'a legenda előadja'.

¹¹⁶ Hívságos, hiábavaló. Előbbi bekezdés végső sorában a kézirat másolás-hibája: *senti e. h. ez szent*.

¹¹⁷ Barosnál hibásan: *elhívatatának*.

¹¹⁸ Régen nemcsak jó értelme volt, hanem rossz is. Az a már kiveszett régi igénk, melyből a *szorgalom* származott: a *szorog* ige, azt jelentette, hogy 'sürög-forog', jóban vagy rosszban nagyon igyekezik.